

تبیین مضامین حماسی و غنائی در البسه‌ی نگاره‌های عهد اسلامی

(مطالعه موردی: دوره آل بویه «منسوجات»)

غزال حسین پور*

۱. دانشجوی دکتری رشته پژوهش هنر دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۳۱

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۱۳

صفحه ۱۱۶-۱۳۳

چکیده

بیان مسئله: از آغاز تاریخ بشری، هنر همواره در خدمت انسان قرار داشته و پیوندی عمیق با دنیای درونی و بیرونی او برقرار کرده است. لباس، که به‌عنوان نزدیک‌ترین عنصر به بدن انسان شناخته می‌شود، تأثیر شگرفی بر هنر و فرهنگ داشته و در عین حال، خود نیز از این دو حوزه تأثیر پذیرفته است. نوع پوشش و لباس افراد نه تنها به‌عنوان نشانه‌ای از هویت فرهنگی آنان عمل می‌کند، بلکه همچنین نمایانگر تاریخ زندگی بشر و اندیشه‌های مختلف اقوام در طول زمان است. تحلیل تاریخ پوشاک بدون در نظر گرفتن تمدن‌ها و تاریخ اجتماعی و اعتقادی انسان‌ها میسر نیست. به همین دلیل، ضروری است که نگاهی عمیق به تاریخ سیاسی و اجتماعی بشر داشته باشیم تا بتوانیم تغییرات و تحولات لباس‌های اقوام ایرانی را به‌خوبی درک کنیم. با این رویکرد، می‌توانیم به ارتباطات پیچیده‌ای که میان پوشش، فرهنگ، و هویت‌های اجتماعی وجود دارد، پی ببریم و بفهمیم چگونه این عوامل در شکل‌گیری و تحول هنر و فرهنگ ایرانی نقش ایفا کرده‌اند.

هدف پژوهش: در این مقاله، با تمرکز بر نگاره‌های موجود و تحلیل کیفی طرح‌های به‌کار رفته در البسه آن‌ها، تلاش می‌شود تا مضامین حماسی و غنائی را شناسایی و بررسی کنیم.

سؤال پژوهش: پرسش اصلی این پژوهش عبارتست از: مضامین حماسی و غنائی چگونه در البسه نگاره‌های دوره اسلامی آل بویه تبیین شده است؟ به نظر می‌رسد که در نقوش البسه آن دوران، مفاهیم حماسی نظیر غلو، اغراق، سادگی و کثرت به‌وضوح قابل مشاهده باشد.

نتیجه‌گیری: نتایج به‌دست‌آمده از این تحقیق نشان می‌دهند که ساختار البسه نگاره‌ها به‌طرز قابل توجهی تحت تأثیر مفاهیمی است که در آن‌ها وجود دارد. این پیوند عمیق و ناگسستنی میان شعر، شاعر و تصویرگری نه تنها به غنای آثار هنری می‌افزاید، بلکه در فرآیند بازنگری و تحلیل آثار نیز تأثیر بسزایی دارد.

واژگان کلیدی: آل بویه، مضامین حماسی، مضامین غنائی، البسه.

■■■ Article Research Original

doi 10.30508/fhja.2024.2039231.1187

Exploration of Epic and Lyric Themes in the Garments of Islamic Artworks

(Case Study: The Buyid Period "Textiles")

Ghazal Hosseinpour*¹

1. PhD Student, Art Research Department, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran

Received: 21/08/2024

Accepted: 03/11/2024

Page 117-133

شماره دهم
پاییز ۱۴۰۱

Abstract

Problem Statement: The rich heritage of Persian literature has been transmitted to current generations through manuscripts. The art of language and writing, along with the decoration and illustration of books, has continually evolved and expanded throughout the tumultuous history of this land. In Iranian history, the epics of heroes and champions, both in ancient myths and in historical events, have played a significant role. These epics serve as narrators of Iranian history, culture, and rituals, depicting the courageous deeds, battles, joys, and sorrows of men who embody remarkable human qualities.

Lyric poetry is also considered one of the most influential and widely appreciated genres of Persian literature. Its longevity and breadth are such that it is nearly impossible to find any literary text that is not infused with elements of lyricism. This genre expresses the personal emotions and feelings of the poet, addressing themes such as love, friendship, and human suffering. A distinguishing characteristic of this type of literature is the predominance of emotional and sentimental elements over other poetic aspects; the deeper the poet's emotions and the more delicate their feelings, the more impactful and appealing their words become. As the oldest and purest form of literature, lyric poetry possesses a more prominent poetic quality and is recognized for its rich imagination.

Moreover, clothing, much like art, is recognized as a symbol of the personality and cultural identity of each nation and community, reflecting adherence to customs and a desire for cultural independence. From the dawn of history, art has served humanity and has been linked to both the inner and outer worlds of individuals. Clothing, as the closest element to the human body, has had a significant influence on art and culture while also being influenced by them. The type of attire not only signifies cultural identity but also represents the historical experiences and thoughts of different communities (Wilcox, 2012, p. 5). Analyzing the history of clothing without considering the civilization, social history, and beliefs of humanity is not feasible. Thus, it is essential to take a look at the political and social history of humans to understand the transformations in the clothing of the Iranian people.

During the Buyid period, the flourishing production of silk textiles transformed fabrics

into valuable commodities in Iran. Written records and archaeological evidence indicate that during this time, silk fabrics were woven with decorations featuring animal and plant motifs as well as Kufic inscriptions (Zarei Khalili, 2020). Generally, the 4th century AH (10th century CE) is recognized as one of the most significant periods of social and cultural transformations in Iranian history. This era of Islamic history holds a special place, particularly among historical research (Mousavi Bejnordi, 1995, pp. 639-640). They were the first government to fulfill the aspirations of many Iranian princes and gain control over the Abbasid Caliphate. The Buyid period is considered one of the most important eras in the foundational structure of Iranian-Islamic civilization, with some viewing it as part of the "Islamic Renaissance."

In this research, we will first collect textiles from the Buyid period, and then, with an emphasis on epic and lyric themes, categorize the images and examine the structural characteristics of the garments depicted. A comprehensive reconstruction of this period is a challenging task that requires mastery of various fields; however, understanding the diverse themes that have been passed down to us from the past is a crucial step in this endeavor.

Research Methodology: In this study, data analysis was conducted qualitatively. To achieve the main indicators of the research, data, and information related to the attire of the Buyid period were collected from various sources, including books, academic articles, and illustrations. After gathering the data, key components and concepts were identified and categorized. This process involved recognizing the characteristics and capabilities of each element, which contributed to a deeper understanding of the subject. Based on the categorizations, tables were designed to systematically present the features and components of the garments, which served as tools for qualitative data analysis. The images of the garments from the Buyid period were also included in these tables and analyzed, focusing on the epic and lyrical themes in the design and motifs of the clothing. Following the categorization and organization of the data, the collected information was evaluated, with efforts made to uncover unknowns and thoroughly examine the

objectives and questions of the research. This methodology allows for a comprehensive and in-depth exploration of the epic and lyrical themes in the garments illustrated in Islamic art, as well as the analysis of the interconnections between art, literature, and culture.

Conclusion: One of the most valuable ancient arts of the Iranians is weaving, which employs a variety of decorative themes. All remaining textiles from the Buyid and Seljuk periods reflect artists' mastery at that time in expressing their thoughts and ideas. Silk textiles are significant evidence of the thriving weaving industry in design and fabric production. Skilled weavers of these textiles demonstrated a profound understanding of various subjects and exhibited great skill in using weaving techniques. The motifs of these silk textiles highlight the importance of symbols in artistic works. The presence of decorative elements within geometric and circular frames, as well as the use of motifs depicting mythical creatures and animals, are notable characteristics of Sassanian art that can also be observed in these works.

Various human forms, real or imaginary, are identifiable in these weavings. For example, there are creatures such as lions with human heads, as well as human motifs with narrative themes present in the fabrics. Artists aimed to convey specific objectives through these motifs; in many textiles, images resembling paintings depict various scenes in great detail. These works employ diverse visual systems. Some decorative elements of these textiles carry spiritual and symbolic meanings, with animals and humans arranged harmoniously. In the collection of works, three images of human motifs on textiles were examined, prominently featuring male figures. The images obtained, which mostly depict scenes of banquets, battles, and hunts, have been executed using various techniques. The decorations in these works possess symbolic meanings and are not merely decorative; rather, they are harmonized with the overall structure. Generally, the primary motifs used are geometric, including circular, oblique, triangular, and cubic lines depicted on the surface of the garments. The human figures dominate the composition and are often used in circular, triangular, and symmetrical arrangements, expressed in a rigid and emotionless manner, reflecting narratives

from the Shahnameh (such as the story of Zahhak). The prevailing theme is epic, derived from concepts such as objectivity, authority, and simplicity, with hyperbole and exaggeration being other notable characteristics. Moreover, the elements of stability, strength, and a primitive, harsh quality are evident throughout

Keywords: Buyid, Epic Themes, Lyric Themes, Garments

Figure 1. Textile with Human Motif. (URL1)

Figure 2. Textile with Human Motif. (URL2)

Figure 3. Textile with Human Motif. (URL3)

Table 1. Figure 1 - Textile with Human Motifs

Table 2. Figure 2 - Textile with Human Motif

Table 3. Figure 3 - Textile with Human Motifs

Agha Hosseini, H., & Mohammadi, A. (2018). The role of imagery in lyrical poetry (with a focus on romantic epics). *Journal of Poetry Studies (Bustan-e Adab)*, 10(4), 1-22.

Ahmad, M., & Khatami, A. (2012). The ancient roots of lyrical literature. *Journal of Educational and Lyrical Research in Persian Language and Literature*, 13, 31-44.

Afshari, S., & Afshari, M. (2019). A comparative study of the themes in the Bayasanghari Shahnameh and contemporary epic painting in Iran. *Islamic Art Journal*, 6(17), 60-73.

Dad, S. (1999). The culture of literary terms: A glossary of concepts and terms in Persian and European literature in a comparative and explanatory approach. Tehran: Morvarid Publishing.

Dadkhan, M. (2016). A study of the symbolism of motifs in Buyid art with an emphasis on textiles. Master's thesis, Department of Handicrafts, Faculty of Visual Arts, Isfahan University of Art.

Dadvar, A., & Hadidi, E. (2011). A study of motifs in early Islamic textiles (from the 1st century AH to the late Seljuk period). *Jalveh Honar, New Series*, 6, 15-22.

Feizollahzadeh, A. (2007). The political, social, and literary situation during the Buyid period from the perspective of Arab historians and writers. *Humanities Research Journal*, 54, Summer 2007, 361-382.

Gheibi, M. (2013). Eight thousand years of the history of clothing among Iranian peoples (2nd ed.). Tehran: Hirmand Publishing.

Gholi, M., & Khazaei, M. (2016). The manifestation of clothing in the Buyid period in Shiraz school

painting of the Timurid era. In *International Conference on Research in Science and Technology*, London, UK, November 16, 2016, 2120-2135.

Jamali, S., & Darvishani, A. (2020). The historical culture of Iranian textiles. Tehran: Ap Publishing.

chit-Saz, M. R. (2000). The history of Iranian clothing from the beginning of Islam to the Mongol invasion. Tehran: Samt Publishing.

Hokm abadi, A. S., Khazaei, M., & Ahmadpanah, S. A. (2016). The manifestation of clothing in the Buyid period in Shiraz school painting of the Timurid era. In *International Conference on Research in Science and Technology*, London, UK, November 16, 2016, 2120-2135.

Khan Mohammadi, M. H. (2015). An overview of lyrical literature in Iran. Qom: Amir al-Mu'minin Publishing.

Mahvan, F., & Yahaghi, M. J. (2010). The impact of literary imagery on the painting of the Shiraz school. *Bustan-e Adab*, 2(2), 161-184.

Mohammadi, F. (2017). Historical overview of the Buyid dynasty. *Cultural Research Quarterly*, 30, 149-171.

Moshtagh Mehr, R., & Bafekr, S. (2016). Content and formal indicators of lyrical literature. *Journal of Lyrical Literature*, 4(26), 183-302.

Mousavi Bojnordi, K. (1995). *Encyclopedia of Islam (Vol. 1)*. Tehran: Great Islamic Encyclopedia Publishing.

Moftakhari, H. (2010). ... And again the Buyids. *Art and Geography Monthly, New Series*, 151, 2-7.

Ramezanmahi, S., & Balkhari, H. (2009). The influence of ancient Iranian art on the Shiraz school during the Al-Inju period. *Art Monthly*, 134, 34-43.

Roohfar, Z. (2001). A look at textile weaving during the Islamic period. Tehran: Samt Publishing.

Shojayi Qadikalayi, H., & Marazi, M. (2018). A study of the motifs on ceramics and textiles from the Samani and Buyid periods in comparison with Sassanian art. *Journal of Fine Arts - Visual Arts*, 23, Spring 2018, 73-82.

Shamisa, S. (2007). *Literary genres (3rd ed.)*. Tehran: Mitra Publishing.

Shafiei Kadkani, M. R. (1953). *Literary genres and Persian poetry*. *Growth of Persian Literature Education Journal*, 8, 4-8.

Sadeghzadeh, S. (2014). The art of clothing design. Master's thesis, Department of Textile and Clothing Design, Azad University of Yazd.

Talebpour, F. (2007). The history of textiles and weaving in Iran. Tehran: Al-Zahra University Press.

Torkamani azar, P. (2009). The Daylamites in the history of Iran (local governments, Al-Ziyar, Al-Buyeh). Tehran: Samt Publishing.

Wilcox, R. T. (2012). The history of clothing (5th ed.). Translated by Shirin Bozorgmehr. Tehran: Tose'e Publishing.

Yavari, H., & Sarkhush, S. (2010). An introduction to the traditional clothing of various regions of Iran. Tehran: Azar Publishing.

Zarei Khalili, M., & Ahmadpanah, S. A. (2020).

Investigating the role of inscriptions and writing in Buyid textiles (case study: fabrics discovered in the tomb of Bibi Shahrbanu and the Naqqareh House of Shahr-e Rey). Iranian Decorative Arts Journal, 3(2), 1-15

URLS:

URL1_ <https://www.clevelandart.org/art/1982.43.b>.

URL2_ <https://www.travelbrain.us/iran-esfahan-kashan/arab-conquest-and-the-early-iranian-islamic-dynasties-c.html>.

URL3_ <https://www.clevelandart.org/art/1964.441>.

مقدمه و بیان مسأله

میراث غنی ادبیات فارسی از طریق کتب خطی به نسل‌های کنونی منتقل شده است. هنر کلام و نگارش، به همراه تزئین و مصورسازی کتب، در طول تاریخ پرفراز و نشیب این سرزمین همواره در حال تحول و گسترش بوده است (رمضان ماهی و بلخاری، ۱۳۸۸: ۳۴). در تاریخ ایران، حماسه‌های قهرمانان و پهلوانان، چه در اساطیر کهن و چه در وقایع تاریخی، نقش مهمی را ایفا کرده‌اند. این حماسه‌ها به‌عنوان توصیف‌گر تاریخ، فرهنگ و آیین‌های ایرانی، صحنه‌های دلیرانه، رزم‌ها، شادی‌ها و غم‌های مردانی را به تصویر کشیده‌اند که هر کدام نماد ویژگی‌های برجسته انسانی هستند (ماه وان و یاحقی، ۱۳۸۹: ۱۶۱).

ادب غنائی نیز یکی از مؤثرترین و پرمخاطب‌ترین انواع ادبیات فارسی به شمار می‌آید. قدمت و گستردگی این نوع ادبی به‌گونه‌ای است که تقریباً هیچ متن ادبی را نمی‌توان یافت که به‌نوعی با ادبیات غنائی آمیخته نباشد (احمدی و خاتمی، ۱۳۹۱: ۳۱). ادبیات غنائی به بیان عواطف و احساسات شخصی شاعر پرداخته و به موضوعاتی چون عشق، دوستی و رنج‌های انسانی می‌پردازد. ویژگی متمایزکننده این نوع ادبی، غلبه عنصر عاطفه و احساس بر سایر عناصر شعری است؛ هرچه عواطف شاعر عمیق‌تر و احساسات او لطیف‌تر باشد، سخن او نافذتر و دل‌نشین‌تر خواهد بود. ادب غنائی به‌عنوان کهن‌ترین و ناب‌ترین نوع ادبی، خصوصیت شعری برجسته‌تری دارد و به‌خاطر تخیل غنی‌اش شناخته می‌شود (مشتاق‌مهر و بافکر، ۱۳۹۵: ۱۸۳). با نگاهی به وضعیت ادبی دوره آل بویه، درمی‌یابیم که حرکت ادبی در تمام زمینه‌ها بسیار پویا بوده است. ادیبان و شعرای این دوره با فضای درباری آشنا بودند و صحنه‌های زیبایی را به تصویر کشیده‌اند. شیوه نگارش ادبی این دوره نیز متفاوت بوده و نگارش روشنفکران با زیبایی و آراستگی

کلمات همراه بوده است، در حالی که روش نوشتاری عامه مردم به‌صورت روزمره و بدون پیچیدگی بوده است (فیض‌الله زاده، ۱۳۸۶: ۳۷۷-۳۷۸).

علاوه بر آن، پوشاک نیز، همچون هنر، به‌عنوان نشانه‌ای از شخصیت و هویت فرهنگی هر قوم و ملت شناخته می‌شود و نشان‌دهنده پایبندی به آداب و رسوم و همچنین علاقه به استقلال فرهنگی است (یاوری و سرخوش، ۱۳۸۹: ۹). از آغاز تاریخ، هنر در خدمت انسان بوده و به دنیای درون و بیرون او مرتبط بوده است. لباس به‌عنوان نزدیک‌ترین عنصر به بدن انسان، تأثیر قابل توجهی بر هنر و فرهنگ داشته و از آن تأثیر پذیرفته است. نوع پوشش و لباس نه تنها نشانه‌ای از هویت فرهنگی است، بلکه نشان‌دهنده تاریخ زندگی بشر و تفکرات اقوام نیز می‌باشد (ویل کاکس، ۱۳۹۱: ۵). بررسی تاریخ پوشاک بدون توجه به تمدن و تاریخ اجتماعی و اعتقادی بشر امکان‌پذیر نیست، از این‌رو لازم است نگاهی به تاریخ سیاسی و اجتماعی انسان داشته باشیم تا بتوانیم تحولات پوشاک اقوام ایرانی را درک کنیم (غیبی، ۱۳۹۲: ۷).

در دوره آل بویه، رونق تولید پارچه‌های ابریشمی باعث شد که منسوجات به کالایی با ارزش در ایران تبدیل شوند. مستندات مکتوب و شواهد باستان‌شناسی نشان می‌دهند که در این دوره، پارچه‌هایی از جنس ابریشم با تزئیناتی شامل نقوش حیوانی، گیاهی و کتیبه‌های کوفی بافته می‌شدند. (زارع خلیلی، ۱۳۹۹). بصورت کلی، سده چهارم هجری قمری (دهم میلادی) به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین دوران تحولات اجتماعی و فرهنگی در تاریخ ایران شناخته می‌شود. این دوره از تاریخ اسلام، به‌ویژه در میان پژوهش‌های تاریخی، جایگاه ویژه‌ای دارد (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۴: ۶۳۹-۶۴۰). آنان نخستین حکومتی بودند که به آرزوهای بسیاری از امیران ایرانی دست یافتند و بر

خلافت عباسی تسلط پیدا کردند (ترکمنی آذر، ۱۳۸۵: ۸۴). دوره آل بویه به عنوان یکی از مهم‌ترین ادوار در ساختار زیربنایی تمدن ایرانی-اسلامی به شمار می‌آید و برخی آن را بخشی از «عصر رنسانس اسلامی» می‌دانند (حکم‌آبادی و خزایی و احمد پناه، ۱۳۹۵: ۲۱۲).

در این پژوهش، ابتدا به جمع‌آوری منسوجات دوران آل بویه پرداخته و سپس با تأکید بر مباحث حماسی و غنائی، تصاویر را دسته‌بندی و ویژگی‌های ساختاری البسه نگاره‌ها را بررسی خواهیم کرد. بازسازی همه‌جانبه این دوره کار دشواری است که نیاز به احاطه بر علوم مختلف دارد، اما شناخت درون‌مایه‌های مختلفی که از گذشته به ما رسیده است، از گام‌های اصلی در این مسیر به شمار می‌آید.

روش‌شناسی تحقیق

در پژوهش حاضر، روش تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت کیفی انجام شده است. برای دستیابی به شاخصه‌های اصلی مورد پژوهش، ابتدا داده‌ها و اطلاعات مربوط به تن‌پوش‌های دوره آل بویه از منابع مختلف شامل کتاب‌ها، مقالات علمی و نگاره‌ها جمع‌آوری گردید. پس از جمع‌آوری داده‌ها، مؤلفه‌ها و مفاهیم کلیدی شناسایی و دسته‌بندی شدند که این فرایند شامل شناسایی ویژگی‌ها و قابلیت‌های هر مؤلفه بود و به درک عمیق‌تری از موضوع کمک کرد. بر اساس دسته‌بندی‌های انجام شده، جداولی طراحی گردید که در آن‌ها ویژگی‌ها و مؤلفه‌های تن‌پوش‌ها به‌طور منظم درج شده است و این جداول به‌عنوان ابزاری برای تحلیل کیفی اطلاعات مورد استفاده قرار گرفتند. تصاویر تن‌پوش‌های موجود در هنر دوره آل بویه نیز در این جداول درج و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند که این تحلیل شامل بررسی مضمون‌های حماسی و غنائی در طراحی و نقوش لباس‌ها بود. پس از طبقه‌بندی و سازماندهی داده‌ها، اطلاعات جمع‌آوری شده مورد ارزیابی قرار گرفتند و در این مرحله سعی شد تا مجهولات کشف و اهداف و سؤالات پژوهش به‌طور دقیق بررسی شوند. این روش‌شناسی به ما این امکان را می‌دهد که به‌طور جامع و عمیق به بررسی مضامین حماسی و غنائی در البسه‌ی نگاره‌های عهد اسلامی بپردازیم و ارتباطات موجود میان هنر، ادبیات و فرهنگ را تحلیل کنیم.

پیشینه تحقیق

تحقیقات متعددی در زمینه پوشاک و منسوجات دوره آل بویه انجام شده است، هرچند که این پژوهش‌ها عمدتاً به صورت مستقل صورت گرفته‌اند. از جمله منابع معتبر می‌توان به کتاب «تاریخ پوشاک ایرانیان از باستان تا عصر حاضر» (۱۳۹۵) نوشته وجیه قیانداران، «نگارگری ایران، جلد اول» (۱۳۹۷) تألیف دکتر یعقوب آژند، و «دبلمیان در گستره تاریخ» (۱۳۸۸) از پروین ترکمنی آذر اشاره کرد. همچنین، کتاب «تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در عصر آل بویه» (۱۳۹۳) تألیف صادق حجتی به عنوان منبع مهمی در این زمینه شناخته می‌شود.

در حوزه مقالات، می‌توان به «تجلی پوشاک دوره آل بویه در نگارگری مکتب شیراز دوره تیموری» (۱۳۹۵) نوشته عارفه سادات حکم‌آبادی، محمد خزائی و سید ابوتراب احمد پناه، و «تأثیر منسوجات ایران دوران آل بویه و سلجوقی بر اسپانیای اسلامی (مطالعه موردی: منسوجات دوران مرابطون و موحدون)» (۱۳۹۶) از فریناز فریود و سمانه پور عزیز برواتی اشاره کرد. دیگر مقالات مهم شامل «ماهیت دیبای شوستری از منظر منابع مکتوب» (۱۳۹۰) تألیف احسان پور ابریشم و فریناز فریود و «بررسی نقوش منسوجات قرون اولیه اسلامی (از قرن اول ه. ق تا اواخر دوره سلجوقی)» (۱۳۹۰) نوشته ابوالقاسم دادور و الناز حدیدی هستند.

در زمینه پایان‌نامه‌ها، می‌توان به «مقایسه نگارگری ایران از قبل از اسلام تا بعد از اسلام» (۱۳۸۰) نوشته مهناز بافنده و حقیقی، «تأثیر و احیای فرهنگ ایران باستان در عهد آل بویه» (۱۳۹۱) تألیف زهرا جهان، و «مطالعه نمادشناسی نقوش هنرهای آل بویه با تأکید بر منسوجات» (۱۳۹۵) از مهری دادخواه اشاره کرد. همچنین، «بررسی خط نوشته‌های منسوجات ایرانی از دوره اسلامی تا پایان دوره قاجار» (۱۳۹۳) نوشته مهدیس عظیمی صیاد نیز در این زمینه اهمیت دارد.

هدف این پژوهش، بررسی چگونگی تعامل نگارگری ایران با مضامین ادبیات حماسی و غنائی در دوره آل بویه و کاربرد این مضامین در تن‌پوش‌های نگاره‌ها است. این تحقیق همچنین به دنبال شناسایی مفاهیم و سنت‌های پیش از اسلام در نگاره‌ها می‌باشد. پژوهش حاضر به ارتباط عمیق و تأثیرپذیری نگاره‌های این دوره از ادبیات کهن پارسی و به‌کارگیری این مضامین در آثار هنری اشاره دارد.

ادب حماسی

حماسه، به‌عنوان یکی از قدیمی‌ترین و هیجان‌انگیزترین انواع ادبی، در لغت به معنای دلاوری و شجاعت است. این نوع شعر داستانی به‌طور خاص جنبه آفاقی دارد و هنرمند هرگز از من خویش سخن نمی‌گوید، به همین دلیل حوزه حماسه بسیار وسیع و متنوع است. لامارتین در توصیف حماسه می‌گوید که آن "شعر ملل" است در زمان‌های ابتدایی، زمانی که تاریخ و اساطیر با خیال و حقیقت درهم آمیخته‌اند (شفیعی کدکنی، ۱۳۳۲: ۶-۹). تاریخ حماسه‌های ایران از زمانی آغاز می‌شود که قوم ایرانی به فلات ایران رسیدند؛ این قوم یکی از اقوام هندواروپایی است که به تدریج از اواسط آسیا و دره گنگ تا سواحل اقیانوس آرام پراکنده شدند (پورمختار و افشاری، ۱۳۹۸: ۶۲).

حماسه‌ها را می‌توان به دو دسته کلی طبیعی و مصنوعی تقسیم کرد و همچنین برحسب قدمت و موضوع نیز تفکیک نمود. حماسه‌های سنتی، که به حماسه‌های ابتدایی یا شفاهی نیز معروف هستند، به زمان‌های قدیم مربوط می‌شوند و شامل آثاری چون ایلیاد، اودیسه و شاهنامه فردوسی هستند. این حماسه‌ها به‌عنوان اصیل‌ترین انواع حماسه شناخته می‌شوند. در مقابل، حماسه‌های ثانوی یا ادبی به‌صورت استادانه‌ای بر مبنای حماسه‌های قدیمی ساخته شده‌اند و شاعر در این نوع، موضوعاتی را ابداع یا از موضوعات قدیمی بهره می‌برد (شمیسا، ۱۳۸۶: ۶۶).

بر اساس موضوع، حماسه‌ها به دسته‌های مختلفی تقسیم می‌شوند؛ حماسه‌های اساطیری، پهلوانی، دینی و عرفانی. حماسه‌های اساطیری، قدیمی‌ترین نوع حماسه هستند که به دوران ماقبل تاریخ مربوط می‌شوند و بر مبنای اساطیر شکل گرفته‌اند. حماسه‌های پهلوانی به زندگی و دلاوری‌های پهلوانان می‌پردازند و ممکن است جنبه‌های تاریخی یا اساطیری داشته باشند. حماسه‌های دینی، که قهرمان آن‌ها از رجال مذهبی است، ساختار داستان حماسه را بر مبنای یکی از مذاهب بنا می‌کنند (همان، ۶۷). حماسه‌های عرفانی نیز در ادبیات وجود دارند که قهرمان در آن‌ها پس از عبور از مراحل دشوار به شناخت و جاودانگی می‌رسد (همان، ۶۸). این تقسیم‌بندی‌ها نشان‌دهنده تنوع و غنای حماسه‌ها در ادبیات فارسی

است و تأکید بر نقش مهم آن‌ها در شکل‌گیری هویت فرهنگی و تاریخی ایران دارد.

ادبیات غنایی

کلمه «غنا» در لغت به معنای نغمه سرود و آواز خوش و طرب‌انگیز است و محور آن من شاعر است که در آن نقش پذیرنده و متأثر دارد (خان محمدی، ۱۳۹۴: ۸۷). اصطلاح شعر غنائی در ادبیات فارسی به تازگی رایج شده و به تبع عرب‌ها که به شعر عاشقانه و عاطفی «الشعر الغنایی» می‌گویند، به کار رفته است (خان محمدی، ۱۳۹۴: ۹۳). سابقه شعر غنائی مکتوب در ادبیات فارسی به دوران صفاریه برمی‌گردد و در ادبیات اروپایی به یونان باستان مرتبط است (داد، ۱۳۷۸: ۳۱۶).

شعر غنائی به معنای اصطلاحی خود، تراوش احساسات و عواطف شخصی شاعر است که ممکن است با همزادپنداری با طبیعت یا پدیده‌های واقعی همراه باشد یا تنها ترجمان ذهن و روان شاعر باشد. این نوع شعر به بیان احساسات شادی، غم یا خشم می‌پردازد و فرد در آن خویشتن خویش را بازمی‌یابد و ندهای درونی خود را می‌شنود (آقا حسینی و محمدابراهیمی، ۱۳۹۷: ۵). شعر غنائی در دو معنی به کار می‌رود: اشعار عاطفی و احساسی و اشعار عاشقانه (شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۳۵-۱۳۳).

این نوع شعر با استفاده از شاخص‌های محتوایی و صوری، ارتباط عمیقی با مخاطب برقرار کرده و به بیان تجربیات انسانی می‌پردازد. از نظر محتوایی، موضوعات رایج در شعر غنائی شامل احساسات و عواطف انسانی است. این اشعار معمولاً عاشقانه یا عارفانه هستند و فضای غم‌آلود و دیدگاهی منفی نسبت به جهان و روزگار دارند. همچنین، پاسخ فوری به بیان احساسات و وصفی بودن از دیگر ویژگی‌های این اشعار است که به عمق عواطف شاعر کمک می‌کند. در بعد صوری، هدف این بخش کشف ارتباطات میان زبان، صور خیال، موسیقی شعرو صنایع ادبی است. لطافت و نرمی زبان و بیان، استعارات و تشبیهات نرم و لطیف از ویژگی‌های بارز این نوع شعر هستند. (مشتاق مهر و بافکر، ۱۳۹۵: ۱۸۶-۱۹۹).

هنر در دوران آل بویه

هنر هم‌زمانی تاریخی حکومت سامانی و آل بویه، نوزایی فرهنگی و هنری عمده‌ای را سبب شد که تأثیرات عمیقی

بر روند توسعه هنر در ایران داشت. در این دوران، هر دو حکومت سامانیان و آل بویه به شدت تحت تأثیر هنر ساسانی قرار گرفتند، اما تأثیرات آن‌ها از جهاتی با یکدیگر متفاوت است. یکی از عوامل اصلی این تفاوت، تلاش این دو حکومت برای کسب مشروعیت ملی نزد توده مردم بود. سامانیان به دنبال ایجاد هویتی ملی و فرهنگی بودند که ریشه در تاریخ و فرهنگ ساسانی داشت، در حالی که آل بویه به اقتباس عناصری از هنر ساسانی پرداختند که حس قدرت و اقتدار شاهانه را در ذهن مخاطب برمی‌انگیخت (شجاعی قادیکلایی و مرآتی، ۱۳۹۷).

دوره آل بویه به عنوان یک دوره مهم در تاریخ هنر ایران، شامل گونه‌های هنری متنوعی است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

فلزکاری: این هنر در این دوره به اوج خود رسید و آثار فلزی با طراحی‌های پیچیده و زیبا تولید شد.

معماری: ساخت بناهای مذهبی و عمومی با استفاده از تکنیک‌های نوین و تزئینات زیبا از ویژگی‌های بارز این دوره است.

سفالگری: سفالگران در این دوره با استفاده از تکنیک‌های جدید، آثار هنری با کیفیت بالا تولید کردند. **خوشنویسی:** خوشنویسی به عنوان یک هنر مهم در این دوره، با استفاده از خط‌های زیبا و متنوع، آثار ماندگاری خلق کرد.

نساجی: هنر نساجی نیز در این دوره به شکوفایی رسید و منسوجات با طرح‌ها و رنگ‌های متنوع تولید شد.

در ادامه، ما به بررسی هنر نساجی در دوره آل بویه خواهیم پرداخت و به تحلیل سه نمونه از منسوجات این دوران خواهیم پرداخت. این منسوجات نه تنها نمایانگر مهارت‌های فنی و هنری آن زمان هستند، بلکه به عنوان نشانه‌هایی از فرهنگ و هویت اجتماعی نیز عمل می‌کنند.

منسوجات آل بویه

در اواخر دهه ۱۹۲۰ میلادی، کشف منسوجات ابریشمی مزین، که مشخصات آن‌ها ناشناخته بود، موجب بیداری شوق پژوهشگران نوظهور شد و بحث‌های داغی را در میان آن‌ها ایجاد کرد. این مباحث هنوز هم پس از یک قرن ادامه دارد. در سال ۱۹۲۵، طی کاوش‌های زیرزمینی در مقابر قرون وسطایی، تابوت‌های چوبی همراه با منسوجات یافت شدند. این منسوجات ابریشمی، احتمالاً

از طریق همین مسیر به بازارهای غربی راه یافته بودند و شامل جامه‌ها، کفن‌ها و طاقه‌های بزرگ پارچه مزین به نوشته‌های تدفینی و دینی بر اساس آیین‌های شیعی دیلمیان بودند که برای پوشش تابوت استفاده می‌شدند. با وجود اینکه اجساد شناسایی نشدند، کتیبه‌های موجود بر روی پارچه‌ها نام یکی از فرمانروایان آل بویه، بهاءالدوله (۳۷۹-۴۰۳ ه.ق.)، را نشان می‌دهند. بر این اساس، محققان با اطمینان بیشتری برخی از این منسوجات را به دوره دیلمیان نسبت دادند (پیگولوسکایا، ۱۳۶۳: ۲۹۰-۲۹۲).

بافت و طراحی منسوجات در دوران آل بویه رونق فراوانی یافت و پارچه‌بافی به نماد رشد هنری ایران در میان سایر هنرها تبدیل شد. این پیشرفت در شیوه‌ی بافت منسوجات، به‌کارگیری نقوش ظریف‌تر و پرکارتر و استفاده از الیافی با کیفیت بهتر نمایان است (زارع پور خشک، ۱۳۹۷: ۴۲). حاکمان آل بویه با دادن اهمیت به خلعت‌های ابریشمی نفیس به عنوان کالای بازرگانی و استفاده از آن‌ها به عنوان پاداش و هدیه، حمایت خود را از این هنر نشان دادند. اهمیت دیگر پارچه‌ها در آداب و رسوم و تجملات آن زمان نمایان بود؛ حکام و درباریان لباس‌های خود را از پارچه‌های نفیس انتخاب می‌کردند و بافته‌های مجلل، زینت‌بخش کاخ‌ها بودند (اشپولر، ۱۳۷۹: ۴۱۴-۴۱۵).

گونه‌های نقوش در منسوجات آل بویه شامل خطاطی‌های درشت و محکم و گاهی خط ریز و ظریف، نقوش روشن و بزرگ معماری، نقوش تمثیلی مانند عقاب‌های بال گشوده یا طاووس‌های روبروی هم و صحنه‌های شکار که بعضی در عین ظرافت درهم پیچیده و قوی هستند و گاهی موضوعات شاعرانه و عاشقانه است. همه این طرح‌ها نشان می‌دهد که هنر بافندگی تا چه میزان وسعت داشته است (طالب پور، ۱۳۸۶: ۷۳-۸۹). کتیبه‌ها معمولاً در حواشی و نقوش به شیوه پارچه‌های ساسانی، دور قاب‌های هندسی و به صورت مماس یا جدا از یکدیگر نقش شده‌اند (روح فر، ۱۳۷۹: ۱۰۶).

بافته‌هایی با نقوش انسانی اغلب در زمینه دارای تزئینات دیواره وار هستند و علاوه بر این در متن آن‌ها طرح‌های بزرگی نقش شده است. طرح سوارانی که بر روی زین اسب خود برگشته و کمان می‌کشد بسیار رایج بود. در پارچه‌های ابریشمی آل بویه این نقوش میان طرح‌ها بسیار متنوع و متعدد است و طرح‌های دور مزدا پرستی تکرار می‌شود (حکم آبادی و دیگران، ۱۳۹۵: ۹۸)، (تصویر

متصل است. این طرح به صورت تکرار بافته شده است (دادخواه، ۱۳۹۵: ۵۰)، (تصویر شماره ۳).

تصویر شماره ۳- پارچه با نقش انسانی. (URL3)
Figure 3. Textile with Human Motif. (URL3)

البسه دوران آل بویه

شاهان آل بویه معمولاً قباهای جلو باز با آستین‌های کوتاه تا بالای آرنج می‌پوشیدند. این قباها معمولاً تا زانو می‌رسیدند و آستین‌های پیراهن زیرین از زیر آستین‌های قبا بیرون می‌آمد و تا مچ دست‌ها را می‌پوشاند. نمونه‌هایی مانند قبای عمادالدوله (۳۲۰-۳۳۸ ه.ق) و عضدالدوله (۳۳۸-۳۷۲ ه.ق) به این سبک اشاره دارند. در برخی مواقع، آن‌ها از دُرّاعه نیز استفاده می‌کردند؛ دُرّاعه جامه‌ای سراسری از جنس پنبه بود که به صورت جبه‌ای دراز و جلو باز طراحی می‌شد و از جلو گشادتر بود. این لباس‌ها معمولاً دارای گریبان‌های پهن بودند و جیب‌های آن‌ها به شکل جیب‌های کاتبان طراحی شده بود.

قبای جلو باز به گونه‌ای طراحی شده بود که با قرار گرفتن یک لبه بر روی دیگری، جلو قبا کاملاً بسته می‌شد و تنها یک لبه از گردن تا کمر به صورت مایل دیده می‌شد. این قبا در سرمچ دست‌ها و حاشیه‌های بالا و پایین آن، رنگ طلایی داشت. همچنین، کمر بند حلقه‌ای بر روی آن بسته می‌شد. گاهی نیز قباهایی با آستین‌های کوتاه و یقه‌ای مستطیلی شکل بر تن می‌کردند که بالای آن بسته بود و از کمر به پایین شکافی برای سهولت در حرکت و سواری ایجاد شده بود (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۱۴۸-۱۴۹).

سلاطین آل بویه همچنین گاه خفتانی از جنس قصب

تصویر شماره ۱- پارچه با نقش انسانی. (URL1)
Figure 1. Textile with Human Motif. (URL1)

در این منسوج، شاه با در دست داشتن عقابی به نشان پادشاهی، روی اسبی نشسته است و کاملاً مقتدرانه در پی شکار می‌گردد. نقوش منحنی گیاهان اطراف پادشاه نیز بر پیچیدگی رمزآلود تصویر افزوده است (دادور و حدیدی، ۱۳۹۰: ۲۰)، (تصویر شماره ۲).

تصویر شماره ۲- پارچه با نقش انسانی. (URL2)
Figure 2. Textile with Human Motif. (URL2)

پارچه‌ای ابریشمی در ابعاد ۳۵ در ۴۳ سانتی‌متر که در موزه ایران نگهداری می‌شود. این پارچه در حفريات کوه نغار خانه کشف شده است. رنگ آن قهوه‌ای روی زمینه نخودی هست. طرح این پارچه مردی است که لباس فاخر بر تن دارد و دست‌هایش را از دو طرف به کمر بندی که قلاب مجلل دارد تکیه داده و موی بالای سرش با جواهرات تزئین شده است. او جوراب یا چکمه‌ای بلند به پا دارد و از زیر بغل وی دو عدد نوار عبور می‌کند که نوارها به گردن مرغ عظیم

(ابریشم نازک) که از سوی خلفای عباسی هدیه داده می‌شد، برتن می‌کردند. این خفتان، جامه‌ای ویژه خلفا بود که معمولاً در مصر تهیه می‌شد و نیازی به دوخت نداشت. این لباس کوتاه و بدون آستین بود یا آستین‌های بسیار کوتاه و چسبیده به سرشانه داشت و جنس آن از پارچه نازک ابریشمی بود. سرپوش آن‌ها شامل کلاه‌های بلند (القلانس المرتفعه) بود که دور آن را با دستارهای دپا یا کتان می‌بستند. همچنین، سلاطین کمربندی چرمی و مرصع به کمر می‌بستند و شمشیر خود را با حمایلی از چرم یا پارچه ابریشمی به خود آویزان می‌کردند. کفش‌های آن‌ها کوچک‌تر از کفش‌های خراسانیان، اما با ساق‌های تنگ و نوک‌تیز بودند و گاهی با سنگ‌های قیمتی تزئین می‌شدند (همان: ۱۴۹).

در منطقه فارس، دبیران و کاتبان معمولاً دُرّاعه‌ای برتن می‌کردند که از جنس دپا بود و به همراه دستاری از قصب بر سر می‌پیچیدند. آنان هرگز طیلسان نمی‌پوشیدند، اما اگر دبیری به مقام وزارت می‌رسید، به سبک وزیران قبا و شمشیر می‌بست. لباس واعظان و خطیبان در خوزستان و عراق شباهت زیادی به لباس سپاهیان داشت و شامل قبایی و نوعی کمربند طلائی یا نقره‌ای به نام منطق بود (همان: ۱۵۲).

مطابق با نوشته‌های مؤلف کتاب «تجارب الامم»، دیالمه لباسی خاص و متمایز داشتند. این تفاوت در لباس بزرگان و مردم عادی بیشتر به کیفیت پارچه و نوع دوخت مربوط می‌شد. افراد ثروتمندتر علاوه بر پیراهن، از عمامه و طیلسان و همچنین ردهای چهارگوش استفاده می‌کردند. بازرگانان نیز معمولاً شلوار دبیقی گشاد به پا و پیراهنی بر تن می‌کردند و ردا و طیلسان هم می‌پوشیدند (چیت‌ساز، ۱۳۷۹: ۱۵۶).

لباس زنان دیلمی تفاوت چندانی با لباس زنان ایرانی در سایر نواحی نظیر خراسان، سیستان یا عراق نداشت. سرپوش‌های زنان به پنج دسته اصلی تقسیم می‌شدند که متداول‌ترین آن تاج سه برگ بود. این تاج معمولاً از طلا

ساخته می‌شد و گاه به رنگ‌های دیگر نیز دیده می‌شد. همچنین، کلاه‌های نیم‌دایره و ساده که گاهی زائده‌ای در بالای آن وجود داشت، از دیگر انواع سرپوش‌ها بود (جمالی و درویشانی، ۱۳۹۹: ۱۲۲).

زنان طبقات مرفه معمولاً دستاری بزرگ می‌پوشیدند که از دو طرف به صورت عمامه پیچیده می‌شد و نوک‌تیز بود. ادامه این دستار از پشت پایین می‌آمد و بر روی یکی از شانه‌ها قرار می‌گرفت. سربندها نیز نوعی دیگر از پوشش سر بودند که با سنگ و جواهرات تزئین می‌شدند. نوعی دیگر از سربندها دارای جقه‌ای بر روی پیشانی و دو آویزه در طرفین بودند (همان: ۱۲۳-۱۲۴). مقنعه و چادر نیز به عنوان سرپوش‌هایی بودند که تمامی سر را می‌پوشاندند و گاهی پیشانی، چانه و دهان را نیز می‌پوشاندند. این سرپوش‌ها معمولاً به رنگ‌های سفید، سبز یا قرمز بودند (همان، ۱۳۹۹: ۱۲۵).

قباهای مرسوم در این دوره معمولاً جلو بسته و یقه‌ای گرد داشتند و تا نیمه ساق پا می‌رسیدند. نوع کوتاه‌تر قبا نیز تا زانو و نوع بلندتر تا قوزک پا بود و دارای آستین‌های بلند و چسبان بود. نوع دیگر قبا، جلو باز بود که یک لبه بر روی لبه دیگر قرار می‌گرفت. نقوش این قباهای شامل گل‌دار، پیچک‌دار، نقوش اسلیمی و طرح‌های هندسی بود (همان: ۱۲۵-۱۲۶). شلوارها نیز به صورت گشاد و پرچین طراحی می‌شدند که در محل مچ پا تنگ می‌شدند. رنگ‌های آن‌ها معمولاً زرد، سفید یا قرمز بود و زیر قبا پوشیده می‌شدند (همان: ۱۲۶).

یافته‌ها

در این محبت به بررسی جزء به جزء نقوش البسه برجای مانده از آثار گردآوری شده در فصل پیشین پرداخته می‌شود. نخست تصاویر نقوشی که در آن‌ها تن پوش مشخص بوده تفکیک شده و طرح لباس از بطن آن استخراج و در نهایت نقوش مورد استفاده بر پارچه‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول شماره ۱. تصویر شماره ۱- بافته با نقوش انسانی.

Table 1. Figure 1 - Textile with Human Motifs

دوره تاریخی: آل بویه

ویژگی‌های کاربردی	مضمون نقش	محل قرارگیری نقش	تعداد پیکره‌ها	محل تولید	جنسیت نقش انسانی	نقوش بکار رفته در البسه	مضمون حماسی	مضمون غنائی
پارچه	شکار	در کل پارچه تکرار شده است	۱ نفر	-----	یک مرد	هندسی (مربع و مورب)	سادگی و اغراق	-----

ویژگی‌های فرمی نقش انسانی: سوارکار.

نقش سوارکار: دارای چشمانی کشیده و گرد، ابروهای صاف، بینی کشیده، دهان کوچک و بر روی هم فشرده شده، چهره از نیم رخ ترسیم شده است.

نقش روی لباس: مورب یا مثلث: نماد تهاجم، سوزاندگی و سرزندگی و برنده است. همچنین نماد حیات است. مثلث سرپریده نماد هوا، مثلث واژگون نماد آب و مثلث واژگون بدون رأس نماد زمین و سه‌گانه‌های آن (تولد، رشد، مرگ)، از این رو نشانه سیر صعودی تکامل نیز هست. مثلث مختلف الاضلاع نمادی از هوا است. مثلث قائم الزاویه نمادی از آب که یکی از مهم‌ترین مفاهیم برای مثلث است و مثلث متساوی الساقین به دلیل بالارونده بودن آن نمادی از آتش است.

مکعب: نماد سکون، آرامش و ایستایی است، نماد برابری و برادری است. چهار ضلعی و زاویه دار بودن آن است زیرا عدد ۴ یکی از مهم‌ترین اعداد به رقم هوش معروف است. مربع معنی ماه و هستی و هر چه مربوط به مکان باشد از نظر بصری شکلی است متعادل محکم و ایستا که نماد استواری و مردانگی محسوب می‌شود. هستی خاکی، کمال ایستاده تغییرناپذیری، یکپارچگی، تمامیت، ربوبیت، مظهر درستی، سراسمتی، نشانه محدودیت است. در ایران باستان نماد خاک از به هم پیوستن اشکال مکعب شکل ایجاد می‌شد.

مضامین حماسی: در حماسه با عینیت اقتدار و سادگی مواجهیم و غلو و اغراق نیز از ویژگی‌های بارز آن است.

جدول شماره ۲. تصویر شماره ۲- منسوج با نقش انسانی.

Table 2. Figure 2 - Textile with Human Motif

دوره تاریخی: آل بویه								
ویژگی‌های کاربردی	مضمون نقش	محل قرارگیری نقش	تعداد پیکره‌ها	محل تولید	جنسیت نقش انسانی	نقوش بکاررفته در البسه	مضمون حماسی	مضمون غنائی
پارچه	شکار	درکل پارچه تکرار شده است	انفر	-----	یک مرد	هندسی (دایره و مورب)	سادگی و اغراق	-----

ویژگی‌های فرمی نقش انسانی: پادشاه.

نقش پادشاه: دارای چشمانی کشیده و گرد، ابروهای کمانی، بینی کشیده، دهان کوچک و بر روی هم فشرده شده که در اطراف آن محاسن وجود دارد، چهره از سه رخ ترسیم شده است.

نقش روی لباس: مورب یا مثلث: نماد تهاجم، سوزاندگی و سرزندگی و برنده است. همچنین نماد حیات است. مثلث سربریده نماد هوا، مثلث واژگون نماد آب و مثلث واژگون بدون رأس نماد زمین و سه‌گانه‌های آن (تولد، رشد، مرگ)، از این رو نشانه سیر صعودی تکامل نیز هست. مثلث مختلف الاضلاع نمادی از هوا است. مثلث قائم الزاویه نمادی از آب که یکی از مهم‌ترین مفاهیم برای مثلث است و مثلث متساوی الساقین به دلیل بالارونده بودن آن نمادی از آتش است.

منحنی (هلال): نماد خدایان نرینه و مادینه مربوط به ماه در بسیاری از تمدن‌ها و همچنین نماد مادر - الهه، است که آن را به صورت شاخ گاو نشان می‌دهند، هلال نماد نانا، ماه خدای سومری هست که در قایقی به شکل هلال از آسمان عبور می‌کرد و برای نخستین بار بر روی مهره‌های استونه ای شکل دیده می‌شود. هلال ماه یعنی امتیاز برابر، شهبانوی قمری آسمان و نشانه ایزد بانوان منفعل، اصل مؤنث، که هم مادر است و هم باکره آسمانی، تغییر ماه مظهر تغییر در جهان پدیده است. هلال‌های پشت سر هم یا هلال‌های که بالا و پایین هم قرار دارند به معنی ماه بدر و ماه کاهیده هستند.

مضامین حماسی: در حماسه با عینیت اقتدار و سادگی مواجهیم و غلو و اغراق نیز از ویژگی‌های بارز آن است.

جدول شماره ۳. تصویر شماره ۳- بافته با نقوش انسانی.

Table 3. Figure 3 - Textile with Human Motifs

دوره تاریخی: آل بویه								
ویژگی‌های کاربردی	مضمون نقش	محل قرارگیری نقش	تعداد پیکره‌ها	محل تولید	جنسیت نقش انسانی	نقوش بکاررفته در البسه	مضمون حماسی	مضمون غنائی
پارچه کفن	مردی سوار بر عقاب دو سر	به صورت تکرار شونده در کل پارچه	۱ نفر	مکشوفه در حفريات کوه نغار خانه	بک مرد	هندسی (منحنی و مورب)	تقارن، سادگی و اغراق	-----

ویژگی‌های فرمی نقش انسانی: مرد.

نقش مرد: دارای چشمانی کشیده، ابروهای صاف، بینی پهن، دهان کوچک، فرم صورت گرد با موهای موج و چهره‌ای بی تفاوت از روبرو در مرکز تنه عقاب ترسیم شده است.

نقش روی لباس: منحنی (هلال): نماد خدایان نرینه و مادینه مربوط به ماه در بسیاری از تمدن‌ها و همچنین نماد مادر - الهه، است که آن را به صورت شاخ گاو نشان می‌دهند، هلال نماد نانا، ماه خدای سومری هست که در قایقی به شکل هلال از آسمان عبور می‌کرد و برای نخستین بار بر روی مهره‌های استونه‌ای شکل دیده می‌شود. هلال ماه یعنی امتیاز برابر، شهبانوی قمری آسمان و نشانه ایزد بانو آن منفعل، اصل مؤنث، که هم مادر است و هم باکره آسمانی، تغییر ماه مظهر تغییر در جهان پدیده است. هلال‌های پشت سر هم یا هلال‌های که بالا و پایین هم قرار دارند به معنی ماه بدر و ماه کاهیده هستند.

مورب یا مثلث: نماد تهاجم، سوزاندگی و سرزندگی و برنده است. همچنین نماد حیات است. مثلث سربریده نماد هوا، مثلث واژگون نماد آب و مثلث واژگون بدون رأس نماد زمین و سه گانه‌های آن (تولد، رشد، مرگ)، از این رو نشانه سیر صعودی تکامل نیز هست. مثلث مختلف الاضلاع نمادی از هوا است. مثلث قائم الزاویه نمادی از آب که یکی از مهم‌ترین مفاهیم برای مثلث است و مثلث متساوی الساقین به دلیل بالارونده بودن آن نمادی از آتش است.

مضامین حماسی: در حماسه با عینیت اقتدار و سادگی مواجهیم و غلو و اغراق نیز از ویژگی‌های بارز آن است.

نتیجه‌گیری

یکی از گرانبهاترین هنرهای باستانی ایرانیان، پارچه‌بافی است که در آن موضوعات تزیینی متنوعی به‌کاررفته است. تمامی بافته‌های باقی‌مانده از دوره‌های آل بویه و سلجوقی نشان‌دهنده تسلط هنرمندان آن زمان در بیان اندیشه‌ها و ایده‌های خود هستند. پارچه‌های ابریشمی به‌عنوان شواهدی مهم از رونق صنعت بافندگی در طراحی و بافت پارچه‌ها به‌شمار می‌آیند. بافندگان ماهر این منسوجات، موضوعات مختلف را به‌خوبی درک کرده و در استفاده از تکنیک‌های بافت پارچه، مهارت زیادی داشته‌اند. نقوش ابریشمینه‌های این دوران نشان‌دهنده اهمیت نمادها در آثار هنری است. وجود آرایه‌های تزیینی در قاب‌های هندسی و دایره‌ای، و همچنین کاربرد نقوش موجودات افسانه‌ای و جانوران، از ویژگی‌های بارز هنر ساسانی محسوب می‌شود که در این آثار نیز قابل مشاهده است. انواع اشکال انسانی به‌صورت واقعی یا خیالی در این بافته‌ها شناسایی می‌شوند، به‌عنوان مثال جانورانی نظیر شیر با سر انسانی و همچنین نقوش انسانی با مضامین داستانی در پارچه‌ها وجود دارد. هنرمندان با این نقوش به دنبال اهداف خاصی بودند، در بسیاری از پارچه‌ها، تصاویری شبیه به

تابلوهای نقاشی وجود دارد که صحنه‌های مختلف را با تمام جزئیات نشان می‌دهند. در این آثار، نظام‌های بصری متنوعی به‌کاررفته است. برخی از عناصر تزیینی این منسوجات دارای معانی معنوی و نمادین هستند. و جانوران و انسان‌ها به‌نحو هماهنگی قرار گرفته‌اند. در مجموعه آثار، ۳ تصویر از نقوش انسانی نقش بسته بر روی منسوجات مورد بررسی قرار گرفت که جنس مذکر در آن مشهود است. تصاویر به‌دست آمده که اکثراً شامل مجالس بزم، رزم و شکار می‌باشند که با فن‌های مختلف اجرا شده‌اند. در تزیینات این آثار، مفهومی نمادین دارند و تابع ساختار نیستند بلکه با آن هماهنگ شده‌اند. به‌طور معمول اصلی‌ترین نقوش بکار رفته هندسی است و شامل خطوط دایره و دوار، مورب و مثلث و مکعب بوده که بر سطح البسه به تصویر کشیده شده است. نقش انسان محوریت اثر را در بردارد و غالباً در ترکیب‌بندی‌های دایره‌ای، مثلثی و قرینه و به‌صورت خشک و عاری از احساس بکار رفته است، که برگرفته از داستان‌های شاهنامه (ضحاک) هست. مضمون غالب حماسی هست و برگرفته از مفاهیمی همچون: عینیت، اقتدار و سادگی که غلو و اغراق نیز از دیگر ویژگی‌های بارز آن است همچنین ایستایی و استحکام، و بدوی و خشن بودن نیز در آن محرز هست.

منابع

- آقا حسینی، حسین و محمد ابراهیمی، آسیه (۱۳۹۷). جایگاه تصویر در شعر غنائی (با نگاهی به منظومه های عاشقانه)، مجله شعر پژوهی (بوستان ادب)، سال ۱۰، شماره ۴ (پیاپی ۳۸)، زمستان ۹۷، ص ۱ تا ۲۲.
- احمدی، منا و خاتمی، احمد (۱۳۹۱). کهن ریشه های ادب غنائی، فصل نامه تحقیقات تعلیمی و غنائی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر، پیاپی ۱۳، پاییز ۹۱، ص ۳۱ تا ۴۴.
- پور مختار، صدیقه و افشاری، مرتضی (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی مضامین نگاره های شاهنامه بایسنقری و آثاری از نگارگری حماسی معاصر ایران، دوفصلنامه علمی نگارینه هنر اسلامی، دوره ۶، شماره ۱۷، بهار و تابستان ۹۸، ص ۷۳ تا ۶۰.
- ترکمنی آذر، پروین (۱۳۸۸). دیلمیان در گستره تاریخ ایران (حکومت های محلی، آل زیار، آل بویه)، تهران: نشر سمت.
- جمالی، سارا و درویشانی، علی (۱۳۹۹). فرهنگ تاریخی منسوجات ایران، تهران: نشر آپ.
- چیت ساز، محمد رضا (۱۳۷۹). تاریخ پوشاک ایرانیان (از ابتدای اسلام تا حمله مغول)، تهران: نشر سمت.
- حکم آبادی، عارفه سادات و خزایی، محمد و احمد پناه، سید ابوتراب (۱۳۹۵). تجلی پوشاک دوره ی آل بویه در نگارگری مکتب شیراز دوره ی تیموری، کنفرانس بین المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، لندن - انگلستان، ۲۵ آبان، ص ۲۱۰ تا ۲۱۳۵.
- خان محمدی، محمد حسین (۱۳۹۴). چشم اندازی بر ادبیات غنائی ایران، قم: نشر امیر المومنین.
- زارع خلیلی، مریم، احمد پناه، سید ابوتراب (۱۳۹۹). بررسی نقش و نوشتار در منسوجات آل بویه (مطالعه موردی: پارچه های مکشوفه در آرامگاه بی بی شهربانو و نقاره خانه شهری). دوفصلنامه هنرهای صناعی ایران، ۳ (۲)، ۱-۱۵.
- داد، سیما (۱۳۷۸). فرهنگ اصطلاحات ادبی / واژه نامه مفاهیم و اصطلاحات ادب فارسی و اروپائی به شیوه تطبیقی و توضیحی، تهران: نشر مروارید.
- دادخواه، مهتری (۱۳۹۵). مطالعه نماد شناسی نقوش هنر های آل بویه با تأکید بر منسوجات، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته صنایع دستی، گروه صنایع دستی، گرایش پژوهش، دانشکده هنر های تجسمی، دانشگاه هنر اصفهان.

دادور، ابوالقاسم و حدیدی، الناز (۱۳۹۰). بررسی نقوش منسوجات قرون اولیه اسلامی (از قرن اول ه. ق تا اواخر دور سلجوقی)، جلوه هنر، دور جدید، شماره ۶، پاییز و زمستان ۹۰، ص ۱۵ تا ۲۲.

روح فر، زهره (۱۳۸۰). نگاهی بر پارچه بافی دوران اسلامی، تهران: نشر سمت.

رمضان ماهی، سمیه و بلخاری، حسن (۱۳۸۸). تأثیر هنر ایران کهن بر مکتب شیراز دوران آل اینجو، کتاب ماه هنر، شماره ۱۳۴، آبان ۸۸، ص ۳۴ تا ۴۳.

زارع پور خشک، اسماعیل (۱۳۹۷). بررسی کتیبه‌ها و خط نگاره‌ها در منسوجات دوره سلجوقی، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه هنر اسلامی، موسسه آموزش عالی فردوس مشهد.

شجاعی قادیکلایی، حسین و مرآئی، محسن (۱۳۹۷). مطالعه نقوش سفال و منسوجات دور سامانی و آل بویه در تطبیق با هنر ساسانی، نشریه هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، دوره ۲۳، بهار ۹۷، ص ۷۳ تا ۸۲.

شمیسا، سیروس (۱۳۸۶). انواع ادبی، چاپ سوم، نشر میترا.

شفیعی کدکنی، محمد رضا (۱۳۳۲). انواع ادبی و شعر فارسی، مجله رشد آموزش ادب فارسی، س ۸، بهار و تابستان ۳۲-۳۳، ص ۴ تا ۸.

صادق زاده، سوسن (۱۳۹۳). طراحی لباس در معنای هنر. پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه طراحی پارچه و لباس، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد.

طالب پور، فریده (۱۳۸۶). تاریخ پارچه و نساجی در ایران، تهران: نشر دانشگاه الزهراء.

غیبی، مهرآسا (۱۳۹۲). هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی، چاپ دوم، تهران: نشر هیرومند.

فیض الله زاده، عبد العلی (۱۳۸۶). احوال و اوضاع سیاسی، اجتماعی و ادبی در دوران آل بویه از دیدگاه مورخان و نویسندگان عرب، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۴، تابستان ۸۶، ص ۳۶۱ تا ۳۸۲.

ماه وان، فاطمه و یاحقی، محمد جعفر (۱۳۸۹). تأثیر صور خیال ادبی بر نگارگری مکتب شیراز، بوستان ادب، شماره ۲، سال ۲، تابستان ۸۹، ص ۱۶۱ تا ۱۸۴.

محمدی، فاطمه (۱۳۹۶). سیر تاریخی حکومت آل بویه، فصلنامه علمی- تخصصی فرهنگ پژوهش، شماره ۳، تابستان ۹۶، ص ۱۴۹ تا ۱۷۱.

مشتاق مهر، رحمان و بافکر، سردار (۱۳۹۵). شاخص‌های محتوایی و صوری ادبیات غنائی، پژوهشنامه ادب غنائی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال ۴، شماره ۲۶، بهار و تابستان ۹۵، ص ۱۸۳ تا ۳۰۲.

موسوی بجنوردی، کاظم (۱۳۷۴). دائره المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، تهران: نشر دائره المعارف بزرگ اسلامی.

مفتخری، حسین (۱۳۸۹). ... و باز هم آل بویه، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، دوره جدید، شماره ۱۵۱، مسلسل ۱۵۱-۱۵۴، آذر ۸۹، ص ۲ تا ۷.

ویل کاکس، روت ترنر (۱۳۹۱). تاریخ لباس. ترجمه: شیرین بزرگمهر. چاپ پنجم. تهران: توس.

یاوری، حسین و سرخوش، شیدا (۱۳۸۹). آشنایی با لباس‌ها و پوشاک سنتی مردم مناطق مختلف ایران. تهران: آذر.

URLS:

URL1_ <https://www.clevelandart.org/art/1982.43.b>.

URL2_ <https://www.travelbrain.us/iran-esfahan-kashan/arab-conquest-and-the-early-iranian-islamic-dynasties-c.html>.

URL3_ <https://www.clevelandart.org/art/1964.441>.

- 1- Objective
- 2- Subjective
- 3- Traditional
- 4- Primary Epics
- 5- Folk Epics
- 6- Secondary
- 7- Literary Epics
- 8- Tertiary Epics
- 9- Matthew Arnold
- 10- Nanna

©Authors, Published by Ferdows-e-honar journal. This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

